

Uppsagd från järnverket

En studie av ekonomisk stress och ohälsa

Bengt Starrin

Bertil Lundberg

En av de mer grundläggande idéerna bakom "välfärdsstaten" var en förhoppning om att en gång för alltid kunna bryta sambandet mellan ekonomiska förhållanden och hälsa. Man antog att ekonomiska förhållanden hade betydelse för hälsan upp till en viss nivå. Ovanför denna nivå skulle den ekonomiska aspekten förlora allt mer av betydelse för att förklara skillnader i befolkningens hälsa. Under de senaste åren har den svenska välfärdspolitiken alltmer kommit att bli föremål för debatt och omprövningar. Och frågan är om inte de ekonomiska frågorna tenderar att bli allt mer betydelsefulla för att förstå uppkomna hälsoskillnader mellan grupper i samhället.

Den frågan som ställs i den undersökning som presenteras är om de försörjningsproblem eller den ekonomiska stress som den enskilde individen utsätts för i samband med uppsägning påverkar den enskildes sociala, psykiska och hälsomässiga situation.

Resultaten från undersökningen tyder på att upplevelsen av ekonomisk stress har stor betydelse för att förstå reaktionerna på uppsägning. Oron för hur det skall gå med ekonomin sätter inte bara sina spår när det gäller hälsan utan påverkar även stämningen i familjen, livsstilen och aktivitetsnivån rent allmänt.

Bengt Starrin är adj professor vid institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet och forskare vid Centrum för folkhälsoforskning i Karlstad. Bertil Lundberg är fil dr i kulturgeografi samt forskare både vid LO-distriktet i Värmland och Centrum för folkhälsoforskning i Karlstad.

INLEDNING

Under den föregående lågkonjunkturen som nådde sin kulmen 1982–1983 genomfördes en hel del studier i syfte att nå ökade kunskaper om arbetslöshetens konsekvenser. Genomgående i många av dessa studier är

att man funnit att arbetslöshet ökar risken för att drabbas av psykisk och fysisk ohälsa. Arbetslöshet tenderar dessutom att framkalla en försämrad självbild, stress, oro och försämrad tro på framtiden. Detta gäller både ungdomar och vuxna. Men varför är det så, och vad är det som förstärker respektive lindrar effekterna? Frågan kan inte entydigt besvaras. Arbetslöshetsforskningen visar att ett antal faktorer har betydelse för om och i vilken grad arbetslösheten får sociala och hälsomässiga konsekvenser.¹ Vissa av dessa är av mer samhällelig övergripande art, som välfärdssystemens innehåll och utformning, och varierar därför inte från individ till individ. Andra är av mer individuell psykologisk art, som den betydelse man tillmäter arbete eller hur känslig man är för stress, och kan därför tänkas variera från individ till individ.

I den här artikeln kommer vi att koncentrera oss på de ekonomiska förhållandena. Svensk arbetslöshetsforskning har inte i någon större omfattning utgått från den arbetslöses ekonomiska resurser för att förstå arbetslöshetens effekter. Kanske har detta att göra med ett antagande om att den enskildes ekonomi enbart försämras marginellt under arbetslöshet på grund av bra skyddsnät, tex arbetslöshetsersättning och arbetsmarknadspolitiska åtgärder av olika slag. Men det kan också ha att göra med ett antagande om att andra faktorer helt överskuggar de ekonomiska förhållandena som förklaring till arbetslöshetens effekter.

Men det finns studier som tyder på att risken att drabbas av ohälsa ökar ju sämre ekonomin är under arbetslöshet.² Försörjningsproblem utgör således en inte helt betydelselös stressfaktor för att förstå kopplingen mellan arbetslöshet och ohälsa.³

Den undersökning vi presenterar avser uppsägningen av 192 kollektivanställda vid Hagfors järnverk hösten 1992. Den aktuella uppsägningsomgången var den senaste i en långvarig omstruktureringsprocess, som

kan sägas ha inletts vid mitten av 1970- talet, då strukturerproblemen inom specialstålindustrin blev akuta. Uddeholmskoncernen, dit Hagfors järnverk hör, har under de senaste decennierna splittrats upp och bytt ägare vid ett flertal tillfällen. För varje ägarbyte har företaget dränerats på kapital, vilket ytterligare ökat kraven på strukturrationaliseringar.

Vid början av 1980-talet fanns i Uddeholms AB ca 80 000 aktieägare, men 1983 förvärvades en stor del av aktierna av Tresor AB. Mot slutet av 1984 hade dock AGA övertagit aktiemajoriteten och Uddeholm blev helägt dotterbolag till AGA. 1987 skedde en extra aktieutdelning till ägaren AGA på 1 995 miljoner kronor. Efter en serie företagsombildningar övertogs Uddeholms AB, som nu i huvudsak bestod av Hagfors järnverk och ett säljbolag, 1988 av nya ägare (Trustor Industries AB). Ett par år senare skedde ett samgående med den österrikiska stålkoncernen Böhler, med det statliga Voest Alpine Stahl som majoritetsägare. Inom den nya koncernen har ytterligare omstruktureringar beslutats, vilka från de fackliga organisationerna i Hagfors uppfattas som övervägande negativa för Hagfors järnverk. Relationerna mellan de österrikiska ägarna och lokala företrädare för facket och kommunen kan betraktas som minst sagt ansträngda.

Hagfors järnverk byggdes 1873 för att tillvarata fördelarna hos de nya smältmetoderna (Bessemer och Martin). Därmed kom Uddeholmsbolagets järnhantering i dessa trakter, med anor från 1600-talet, att koncentreras till en anläggning. På platsen fanns då endast några gårdar. Orten Hagfors har alltså vuxit upp runt järnverket, som fortfarande är den viktigaste arbetsplatsen. Det ensidiga industriberoendet, med en starkt dominerande arbetsplats, gör Hagfors mycket sårbart för konjunktur- och strukturråfrestningar. Möjligheterna för dem som sagts upp från järnverket att få ett nytt arbete i Hagfors är idag synnerligen små, med en arbetslöshet på 8 % (december 1992). Det geografiska läget begränsar också möjligheterna att finna nytt arbete inom rimligt pendlingsavstånd. Det är bland annat mot denna bakgrund som situationen för de uppsagda ska ses.⁴

METOD

Den undersökta gruppen omfattar alla de 192 kollektivanställda som omfattades av uppsägningen vid Järn-

verket i Hagfors. Uppsägningen meddelas den 1 september 1992.

Datainsamlingen skedde med hjälp av postenkät och genomfördes från mitten av september till mitten av november 1992, dvs efter det att man blivit uppsagd men innan man slutat sin anställning. 150 personer eller ca 78 procent besvarade frågeformuläret.⁵

I den följande redovisningen redovisas reaktioner på uppsägningen i relation till graden av upplevd ekonomisk stress eller ekonomisk utsatthet.

Som en indikator på graden av ekonomisk stress har vi använt oss av en fråga i formuläret som handlar om ekonomiska grubblerier.⁶

RESULTAT

Hur har man reagerat rent allmänt på uppsägningen? Undersökningsdeltagarna fick ta ställning till ett antal påståenden om hur man kan reagera på en uppsägning. Det var påståenden som illustrerade fyra reaktionsmönster – inte påverkats alls av uppsägningen, att uppsägningen varit besvärande, att uppsägningen varit omskakande, att uppsägningen varit plågsam.⁷

Var femte eller 20 procent ansåg att de inte alls påverkats av uppsägningen (se *tabell 1*). Vi kan av tabell 1 konstatera att andelen oberörda skiljer sig med avseende på graden av ekonomisk stress. Oberörda är framförallt de som enbart är utsatta för en lägre grad av ekonomisk stress.

Tabell 1. Olika reaktioner på uppsägningen fördelat på graden av ekonomisk stress.

	Reaktioner på uppsägningen			
	Oberörd	Besvärande	Omskakande	Plågsam
<i>Hela undersökningsgruppen</i>	20	52	18	10
<i>Ekonomisk stress</i>				
Högre gr av ekon stress	3	48	26	23
Medel gr av ekon stress	16	69	13	2
Lägre gr av ekon stress	47	40	14	0

52 procent anser att uppsägningen varit en besvärande händelse. 18 procent anser att den varit omskakande och 10 procent anser att den rent av varit plågsam.

I runda tal var tredje person i undersökningen uppgav att deras psykiska välbefinnande försämrats

Det är framförallt de som är utsatta för hög grad av ekonomisk stress som uppsägningen var plågsam för.

Vad har uppsägningen inneburit

Ett antal frågor ställdes om uppsägningsperioden. Undersökningsdeltagarna ombads att ta ställning till frågorna utifrån hur de ansåg att saker och ting förhöll sig just nu under uppsägningsperioden jämfört med hur det var innan uppsägning överhuvudtaget var aktuellt.

Hälsa och välbefinnande

Ungefär var fjärde uppgav att hälsan blivit sämre (ganska eller mycket sämre). För drygt 70 procent var det ingen skillnad och för någon enstaka procent hade hälsan blivit bättre. I runda tal var tredje person i undersökningsgruppen uppgav att deras psykiska välbefinnande försämrats.

Som framgår av tabell 2 är andelen som uppger försämringar i både det allmänna hälsotillståndet och det psykiska välbefinnandet betydligt vanligare bland dem som upplever högre grad av ekonomisk stress (45 resp 50 procent).

Psykosomatiska besvär

Av hela undersökningsgruppen uppgav 10 procent att de något oftare drabbades av huvudvärk under uppsägningsperioden jämfört med hur det var innan frågan om uppsägning överhuvudtaget var aktuell. Bland de ekonomiskt sett mest utsatta är siffran 15 procent medan det för de minst utsatta är 0 procent.

Att de oftare drabbades av magbesvär uppgav 18 procent och att de oftare drabbas av sömnbesvär uppgav 23 procent. Återigen upprepade sig mönstret. Ingen enda av de som är utsatta för den lägsta graden av ekonomisk stress uppgav att de drabbades oftare av sömnbesvär eller magbesvär. Motsvarande siffra för högstressgruppen var 40 procent respektive 37 procent.

Levnadsvanor

Av hela undersökningsgruppen uppgav cirka 6 pro-

Tabell 2. Andelen som uppger att uppsägningsperioden inneburit förändringar i en rad avseenden fördelat på graden av ekonomisk stress.

	Högre gr av ekon stress (n=62)	Medel gr av ekon stress (n=45)	Lägre gr av ekon stress (n=43)	Hela un- dersök- nings- gruppen (n=148)
<i>Hälsa/välbefinnande</i>				
Försämrat allm hälsotillst	45	13	14	27
Försämrat psykiskt välbef	50	27	16	33
<i>Psykosomatiska besvär</i>				
Oftare huvudvärk	15	13	0	10
Oftare magbesvär	37	9	0	18
Oftare sömnbesvär	40	20	0	23
<i>Levnadsvanor</i>				
Ökad alkoholkons	10	4	2	6
Miskad alkoholkons	2	0	2	1
Röker mer	8	4	2	6
Röker mindre	0	0	5	1
Motionerar mer	8	13	28	15
Motionerar mindre	7	2	5	5
<i>Sociala relationer</i>				
Ökade kont m släkt/vän	3	7	12	7
Minsk kont m släkt/vän	5	2	0	3
Ökade kont m grannar	2	4	9	5
Minsk kont m grannar	2	2	0	1
Förb stäm i familjen	0	2	2	1
Försäm stäm i familjen	42	24	9	27
<i>Politiska och fackliga aktiviteter</i>				
Ökade pol aktiviteter	15	0	0	6
Minsk pol aktiviteter	5	4	5	5
Ökade fackl aktiviteter	10	0	0	4
Minsk fackl aktiviteter	15	13	5	11
<i>Aktiviteter allmänt</i>				
Gör fler saker på fritid	13	13	21	15
Gör färre saker på fritid	32	13	2	18
Mer initiativrik	11	20	21	17
Mindre initiativrik	29	7	0	14

cent att de ökat sin alkoholkonsumtion under uppsägningsperioden, medan endast en procent uppgav att de minskat sin konsumtion. Vi kan notera att i den för ekonomisk stress mer utsatta gruppen är det 10 procent som uppgett att de ökat sin konsumtion.

15 procent uppgav att de motionerade mer under uppsägningsperioden än vad de brukade göra innan uppsägningen överhuvudtaget var aktuell. Mest utbredd var ökningen i motionerandet inom den ekonomiskt sett minst utsatta gruppen (28 procent).

Sociala relationer

Ungefär var fjärde eller 27 procent uppgav att stämningen i familjen försämrats till följd av uppsägningen. Bland dem som är utsatt för högre grad av ekonomisk stress är denna andel 42 procent.

Politiska och fackliga aktiviteter

6 procent uppgav att de ökat sina politiska aktiviteter och 5 procent uppgav att de minskat dessa aktiviteter. I den grupp som är mest utsatt för ekonomisk stress uppgav 15 procent en ökning.

En ökning i de fackliga aktiviteterna uppgav 4 procent och en minskning av dessa aktiviteter uppgav 11 procent. Som framgår av tabell 2 så varierar siffrorna med grad av ekonomisk stress.

Aktiviteter allmänt

15 procent uppgav att de under uppsägningen gjorde fler saker på fritiden jämfört med innan uppsägningar var aktuella. 18 procent uppgav att de gjorde färre saker på fritiden. 17 procent uppgav sig vara mer initiativrik och 14 procent mindre initiativrik.

En ökning av fritidsaktiviteterna förekom framförallt bland dem som var minst utsatta för ekonomisk stress.

Besvär under uppsägningsperioden

I undersökningsgruppen uppgav 15 procent att de dagligen eller några gånger per vecka besvärats av magont (tabell 3). För huvudvärk var motsvarande andel 13 procent och för sömnbesvär var siffran 16 procent. Det finns, vilket framgår av tabell 3, en klar överrepresentation av besvär bland dem som är utsatta för en högre grad av ekonomisk stress. Nästan var tredje rapporterade t ex sömnproblem jämfört med ingen alls i den grupp som var utsatt för en lägre grad av ekonomisk stress.

Som framgår finns det även ett mycket tydligt samband mellan graden av ekonomisk stress och förekomsten av besvär av typ maktlöshet, nedstämdhet, rastlöshet och liknande.

Nedstämdhet dagligen eller några gånger per vecka rapporterade hälften av dem som är utsatta för en högre grad av ekonomisk stress. För rastlöshet var siffran 57 procent och för nervositet och oro var siffran 52 procent.

Det framgår av tabell 4 att dessa besvär framförallt

Tabell 3. Andelen som uppger att de dagligen eller några gånger per vecka besvärats av följande under uppsägningsperioden fördelat på graden av ekonomisk stress.

	Högre gr av ekon stress (n=62)	Medel gr av ekon stress (n=45)	Lägre gr av ekon stress (n=43)	Hela un- dersök- nings- gruppen (n=148)
<i>Psykosomatiska besvär</i>				
Magont eller magbesvär	21	9	14	15
Huvudvärk	18	13	7	13
Sömnproblem	31	11	0	16
<i>Alienation/depression m m</i>				
Maktlöshet	31	4	7	16
Nedstämdhet	50	13	2	25
Rastlöshet	57	20	12	33
Nervositet eller oro	52	16	9	29
Trötthet el kraftlöshet	50	11	5	25
Svårigh att koppla av	42	11	5	22

Tabell 4. Andelen som uppger att besvärerna har varit mycket eller ganska hämmande för sättet att fungera i vardagen.

	Högre gr av ekon stress (n=62)	Medel gr av ekon stress (n=45)	Lägre gr av ekon stress (n=43)	Hela un- dersök- nings- gruppen (n=148)
<i>Psykosomatiska besvär</i>				
Magont el magbesvär	9	0	3	4
Huvudvärk	16	2	3	8
Sömnproblem	29	12	0	16
<i>Alienation/depression m m</i>				
Maktlöshet	25	2	6	13
Nedstämdhet	40	5	0	18
Rastlöshet	38	2	3	17
Nervositet el oro	35	2	3	16
Trötthet el kraftlöshet	50	9	3	24
Svårigheter att koppla av	38	2	3	17

har varit hämmande för den grupp som är mest utsatt för ekonomisk stress.

Vad är det som oroar?

Två frågor om oro ställdes. Den ena frågan löd: "Vad är det som oroar Dig mest inför framtiden?"⁸ Av tabell 5 framgår att den ekonomiska oron överskuggar all annan form av oro. Drygt 60 procent angav detta som första alternativ.

Den andra frågan som ställdes var: "Hur pass orolig är Du för att följande saker inom ett år kommer att drabba Dig och/eller Din familj...?"

Den ekonomiska oron överskuggar all annan form av oro

Tabell 5. Andelen som anser att de mest oroar sig för följande inför ramtiden.

	%
At få ekonomin att gå ihop	63
Att jag måste flytta	14
Mina barns situation	7
Den dystra stämningen på orten	7
Min egen hälsa	5
Att jag psykiskt kommer att klappa ihop	1
Min livslust	1

Som framgår av *tabell 6* är det framförallt jobben och ekonomin som oroar. Ca 2/3 uppgav att de är mycket oroliga eller ganska oroliga för att inte ha något jobb att gå till. Drygt hälften eller 55 procent uppgav oro när det gäller att få ekonomin att gå ihop.

Tabell 6. Andelen som uppger att de är mycket eller ganska oroliga för att följande saker kommer att drabba Dig och/eller den egna familjen fördelat på graden av ekonomisk stress.

	Grad av ekon stress			Hela undersökningssgruppen (n=148)
	Högre gr av ekon stress (n=62)	Medel gr av ekon stress (n=45)	Lägre gr av ekon stress (n=43)	
Att inte ha något jobb att gå till	82	71	33	65
Svårigheter att få ekonomin att gå ihop	87	56	12	55
Svårigheter att bygga upp en bra tillvaro för sig själv och sin familj	64	38	12	41
Tvingas flytta	68	38	28	47
Att drabbas av dålig psykisk hälsa	23	13	9	16
Att livslusten försämras	25	9	9	15
Att förlora sitt självförtroende	34	13	9	21
Att den psykiska hälsan försämras	27	9	9	17
Att drabbas av dålig fysisk hälsa	27	16	5	17

Vi kan av *tabell 6* notera ett tydligt samband mellan graden av ekonomisk stress och oro inför framtiden. Det gäller även oron för den egna hälsan. I runda tal var fjärde bland dem som är utsatta för en högre grad av ekonomisk stress är oroliga för att hälsan skall försämr

DISKUSSION

Syftet med föreliggande studie var att undersöka hur människor reagerar under själva uppsägningstiden samt hur man enligt egen bedömning förändrats till följd av uppsägningen. Detta har sedan relaterats till graden av ekonomisk stress.

Uppsägningsperioden är den period när man väntar på att anställningen skall upphöra. Tidpunkten när man får gå från jobbet är redan bestämd. Man uppbär fortfarande lön men många funderar allt mer på hur det kommer att gå med ekonomin när jobbet tar slut. Man är medveten om att man kommer att tvingas till en ekonomisk anpassning som i många fall är mycket påfres

Den ekonomiska stressen inom gruppen varierar. Men det är påfallande hur betydelsefull faktorn ekonomisk stress tycks vara för att vi skall förstå reaktionerna på uppsägningen. Oron för hur det skall gå med ekonomin sätter inte bara sina spår när det gäller hälsan utan den påverkar också stämningen i familjen, livsstilen och aktivitetsnivån rent allmänt. Den ekonomiska stressgradienten uppvisar således ett påfallande tydligt mönster. Med något enstaka undantag är det så, att en större andel bland dem som är utsatta för en högre grad av ekonomisk stress uppvisar både en försämrad hälsa och sådana förändringar i levnadsvanorna som riskerar leda till försämrad hälsa jämfört med dem som är utsatta för en medelhög grad av ekonomisk stress. Samma förhållande gäller mellan den grupp som är utsatt för en medelhög grad av ekonomisk stress och den grupp som är utsatt för en lägre grad av ekonomisk stress. Den ekonomiska stressgradienten är med några få undantag beständig över hela variabelfältet och omfattar hälsa, välbefinnande, psykosomatiska besvär, levnadsvanor, sociala relationer, politiska och fackliga aktiviteter och aktiviteter allmänt.

En viss försiktighet i tolkningen

Vi bör vara försiktiga när det gäller att dra långtgående

Det allmänna hälsotillståndet tycks såväl som det psykiska välbefinnandet försämrats under uppsägningsperioden ju påtagligare den ekonomiska stressen är

slutsatser av de resultat som vi här presenterat. Den fråga som vi använt för att mäta graden av ekonomisk stress handlar som framgått enbart om ekonomisk oro inför framtiden. Detta är otillräckligt för en djupare förståelse av ekonomisk stress. Begreppet ekonomisk stress behöver därför utvecklas såväl teoretiskt som operationellt.

Konsekvenser av ekonomisk stress

Trots de begränsningar som ovan anförts finns det tendenser i undersökningen som bör lyftas fram. Vi vill sammanfatta dessa på följande sätt. Konsekvenserna av ekonomisk stress i samband med uppsägning är komplex. Fyra tendenser kan skönjas.

För det första tycks såväl det allmänna hälsotillståndet som det psykiska välbefinnandet försämrats under uppsägningsperioden ju påtagligare den ekonomiska stressen är. Ett av de viktigaste förhållandena av ekonomisk natur är att en god ekonomi ger en känsla av kontroll över tillvaron samt att dålig ekonomi ger känsla av maktlöshet. Det är t ex känt att människor som har kontroll över tillvaron på det hela taget mår bättre än de som inte har en sådan kontroll.⁹

För det andra förefaller ekonomin vara central för att förstå förändringar i levnadsvanorna under uppsägningsperioden. Ju högre grad av ekonomisk stress man är utsatt för desto större är risken för att man ökar sin alkoholkonsumtion och sin cigarettkonsumtion. Ju lägre grad av ekonomisk stress man upplever desto lättare förefaller det vara att öka sina motionsaktiviteter.

För det tredje förefaller ekonomin vara central när det gäller den uppsagdes relationer till andra familjemedlemmar. Risken för spänningar i familjen ökar med den försämrade stämning som följer av växande ekonomisk stress.

För det fjärde är ekonomifaktorn viktig för att vi ska förstå förändringar i det politiska och fackliga engagemanget. Resultaten från föreliggande undersökningar visar att det är framförallt bland de mest ekonomiskt

utsatta som det politiska och fackliga engagemanget ökar.

Det förefaller således som om kravet på ekonomisk anpassning sätter den enskilde (och hans/hennes familj) under stark press som får följder för hälsa, välbefinnande, levnadsvanor och stämningen inom familjen. Men det förefaller också som om denna anpassning kan mobilisera det politiska och fackliga engagemanget.

Ökar de ekonomiska förhållandenas betydelse?

Idén bakom "välfärdsstaten" är bl a att sambandet mellan ekonomiska förhållanden och ohälsa ska brytas. Förhoppningen var att dessa samband successivt skulle kunna brytas i takt med att levnadsförhållanden på en rad områden förbättrades och i takt med att bygandet av välfärdsstaten tog fart. Man antog att ekonomiska förhållanden hade betydelse för hälsan upp till en viss nivå. Ovanför denna skulle den ekonomiska aspekten förlora allt mer av betydelse för att förklara skillnader i befolkningens hälsa.¹⁰

Den fråga vi nu vill diskutera lite mer ingående är om de ekonomiska frågorna ändå inte spelar en större roll idag än vad de gjorde under den förra lågkonjunkturen i början av 1980-talet.

Vi kan inte påminna oss att man i den svenska arbetslöshetsforskningen i någon nämnvärd utsträckning under de senaste lågkonjunkturerna betraktat den enskildes ekonomiska situation när man försökt förstå och förklara reaktioner på arbetslöshet. En hel del talar för att människors oro för ekonomin är mer utbredd idag än för bara några år sedan och att oron får påtagligare konsekvenser för den enskilde.

Om det förhåller sig så att ekonomiska förhållanden idag spelar en större roll för att förklara variationer i reaktioner på hot om arbetslöshet och arbetslöshet, vilket vi finner skäl att misstänka, finns åtminstone tre tänkbara skäl till detta. För det första är den ekonomis-

En hel del talar för att människors oro för ekonomin är mer utbredd idag än för bara några år sedan och att oron får påtagligare konsekvenser för den enskilde

ka skuldbördan rent allmänt sett både mer utbredd och större idag än vad den var under lågkonjunkturen under 80-talet, bl a till följd av avreglering av kreditmarknaden. För det andra skiljer sig den nuvarande lågkonjunkturen från tidigare lågkonjunkturer efter andra världskriget med avseende på framtidstron. Det fanns under den förra lågkonjunkturen 1982–1983 en förhoppning om att konjunkturen snabbt skulle vända och denna förhoppning infriades. Arbetslöshet förbyttes efter några år till en kraftig efterfrågan på arbetskraft. I områden som Stockholm rådde det tidvis en kraftig överhettning. Idag finns inte motsvarande framtidstro. Snarare är det så att man tror att arbetslösheten kommer att öka samt att de ekonomiska problemen kommer att fördjupas. Allt fler talar till och med om en faktisk depression.

För det tredje minskar enligt vår mening tilltron till det svenska välfärdssystemet och till viktiga institutioner av typ banker. Förtroendet för det offentliga välfärdssystemet urholkas delvis som en följd av att det skett en rad förändringar inom den generella välfärdspolitiken som innebär en ansvarsförskjutning från samhälle till individ. Större ekonomiskt ansvar läggs på den enskilde individen jämfört med tidigare. Exempel på förändringar i välfärdssystemen är t ex försämrade sjukersättning. Inom arbetslöshetsförsäkrings-systemet aviseras också betydande försämringar.

Vad gäller institutioner som banker har tilltron försämrats bl a som en följd av att bankerna misskött, vilket gett sig tillkänna i ofattbara kreditförluster. Utlåningsräntorna har varit höga vilket inneburit höga kostnader för låntagare.

Allt det sagda är av betydelse när vi vill försöka förstå varför privata ekonomiska förhållanden kanske spelar en större roll idag än någonsin tidigare efter andra världskriget. Större ansvar läggs på den enskilde individen jämfört med tidigare, samtidigt som betydande grupper – framförallt bland LOs medlemmar – får allt snävare privatekonomiska ramar. Devalveringseffekterna och den boomliknande högkonjunkturen under 1980-talet resulterade bland mycket annat i stora fördelningspolitiska förskjutningar.

Det är som vi ser det en angelägen uppgift inte bara för svensk arbetslöshetsforskning utan även för svensk stressforskning att mer ingående studera de djupare innebörderna och konsekvenserna av ekonomisk stress,

samt att närmare undersöka de tendenser till ökad ekonomisk utsatthet som denna studie antyder.

NOTER

- Exempel på förhållanden som anförts i litteraturen är:
 - arbets betydelse
 - arbetslöshetens längd
 - ekonomiska resurser
 - social klass
 - ålder
 - kön
 - välfärdssystemens innehåll och utformning
 - den lokala arbetslöshetens nivå – graden av personlig aktivitet
 - tidigare erfarenheter av arbetslöshet
 - synen på arbetslöshetens orsaker
 - förekomsten av socialt stöd från omgivningen
 - känslighet för stress
 (se t ex Starrin B & Svensson P-G: Vulnerability in the labour market – Unemployment in Europe. I Svensson P-G & Starrin B: Health Policy Development for Disadvantaged Groups. Oslo. Scandinavian University Press, 1992.
- Se t ex Estes R & Wilensky H L: Life cycle squeeze and the morale curve. Social Problems, 1978, 25, 227–292. – Klandermands P G: Werklozen en de Werklozenbewing. Mens en Maatschappij, 1979, 54, 5–53. – Lahelma E: Unemployment, reemployment and mental wellbeing. Scandinavian Journal of Social Medicine, 1989, 43, Supplementum. – Mohr G & Frese M: Arbeitslosigkeit und Depression. I Wacker A (red): Vom Schock zum Fatalismus. Frankfurt. Surkamp, 1978. – Starrin B, Larsson G & Wikstrand G: Arbetslöshetens sociala och psykiska följdverkningar – en enkätundersökning bland arbetslösa tjänstemän i Skaraborgs län. Högskolan i Karlstad. Treff-projektet, 1984. – Warr P: Work, unemployment and mental health. Oxford. Oxford University Press, 1987. – Westcott G: Summary results of a survey on the effect of unemployment upon health. Nuffield Centre for Health Services Studies. University of Leeds, 1984. – Wilcock R C & Franke W H: Unwanted workers. Permanent layoffs and longterm unemployment. Glencoe. The Free Press, 1963.
- Vi skall ge ett exempel. I en studie omfattande 281 arbetslösa kvinnor och män i Mellansverige framkom att den arbetslöses situation förvärrades i en rad avseenden ju mer den ekonomiska situationen förvärrades under arbetslöshet. Bruket av såväl lugnande medel som alkohol ökade i takt med att ekonomin försämrades. Utbredningen av psykosomatiska besvär var 3–4 gånger så stor bland de arbetslösa som hade fått en mycket försämrade ekonomi jämfört med dem vars ekonomi inte försämrats (se Starrin, Larsson & Willebrand 1984).

Det är känt att ekonomiska resurser kan ha en rad viktiga funktioner i en arbetslöshetssituation. De kan för det första stabilisera och vidmakthålla en etablerad livsstil. För det

andra kan ekonomiska resurser vara betydelsefullt för att vidmakthålla och utveckla ett socialt nätverk i de fall där pengar i större eller mindre omfattning är ett villkor för deltagande. Ekonomiska resurser kan *för det tredje* ge en känsla av kontroll över omgivningen. *För det fjärde* är ekonomiska resurser betydelsefullt för att kunna bruka det man redan har t ex bilen, huset osv (se t ex Ferman L A & Gardner J: Economic Deprivation, Social Mobility and Mental Health. I Ferman L A & Gordus J P (red), Mental Health and the Economy. Kalamazoo, Michigan, 1979).

Penningproblem kan med andra ord lägga hinder i vägen för arbetslöshas livsval. Det kan ge upphov till isolering. Man tvingas avstå från saker och ting som tidigare varit betydelsefullt (se t ex Underlid K: Arbejdslaus. Oslo. Engers Boktryckeri, 1992).

4. För en mer ingående beskrivning av Hagfors järnverk och Uddeholmsbolagets historia hänvisas förslagsvis till Jakenberg K E: Uddeholms Aktiebolag 1870–1985 – En historisk översikt (Karlstad. Nermans Trycksaker, 1991). De sentida strukturförändringarna liksom tänkbara konsekvenser av ägarförändringar diskuteras i Lundberg B: Industriella boden – Rumslig och strukturell förändring i ett värmlandsperspektiv (Högskolan i Karlstad, forskningsrapport 1991:1).
5. Frågeformuläret i sin helhet innehöll följande områden
 - Bakgrundsdata (kön, civilstånd, ålder, utbildning, familjeförhållanden)
 - Arbetstrivsel och arbetets värde
 - Ekonomiska förhållanden
 - Frågor om upplevelsen av uppsägningsperioden – Frågor om allmän hälsa (General Health Questionnaire kort version, GHQ 12)
 - Frågor om besvär (psykosomatiska, psykologiska)
 - Frågor om känsla av sammanhang
 - Reaktionsmönster på uppsägningen
 - Frågor om behov av hjälp och stöd
 - Frågor om oro
6. Den fråga som ställdes var "Hur ofta grubblar Du över hur det skall gå med Din ekonomi de närmaste åren? Till frågan fanns följande fyra svarsalternativ:
 - I stort sett varje dag
 - Några gånger per vecka
 - Högst en gång per vecka
 - Mer sällan

Svarsalternativen delades in i tre grupper: De som angav "I stort sett varje dag" betraktas som varande utsatta för högre grad av ekonomisk stress. De som angav något av alternativen "Några gånger per vecka" betraktas som varande utsatta för medel hög grad av ekonomisk stress och slutligen de som angav "Högst en gång i veckan" eller "Mer sällan" betraktas i denna undersökning som varande utsatta för en lägre grad av ekonomisk stress.

7. Svarsalternativen presenterades på följande sätt:
 - Uppsägningen har *inte påverkat* mig alls. Jag känner mig tillfreds med min tillvaro just nu. Jag har hittills gått obruten ur situationen. Jag oroar mig inte för vad som kommer att hända i framtiden. Jag tror saker och ting kommer att ordna sig.
 - Visst har det som hänt påverkat mig. Uppsägningen har varit *besvärande*. Jag är ju inte oberörd av det som hänt. Jag känner mig lite nedstämd och lite orolig för vad som kommer att hända i framtiden.
 - Uppsägningen har varit *omskakande*. Jag känner mig nedstämd – det går inte att förneka. Det känns olustigt och oroligt på något sätt. Jag är orolig för vad som skall hända i framtiden.
 - Uppsägningen har varit *plågsam*. Det som hänt kom som en chock. Jag har känt mig djupt orolig, förtvivlad och nedstämd. Tanken på vad som skall hända i framtiden gnager inom mig. Tänk om jag inte får något annat jobb. Hur skall det gå med ekonomin. Det känns inte alls hoppfullt. Jag känner mig mycket otillfreds med min tillvaro just nu.
8. De svarande ombads att markera högst två alternativ och rangordna dem 1,2,3. Svarsalternativen var; Att få ekonomin att gå ihop; Att jag måste flytta; Min egen hälsa; Min livslust; Mina barns situation; Den dystra stämningen i Orten; Att jag psykiskt kommer att klappa ihop.
9. För en mycket initierad översikt se Karasek R & Theorell T: Healthy Work – Stress, Productivity and the Reconstruction of Working Life. New York. Basic Books, 1990.
10. Se t ex Starrin B & Svensson P-G: Gesundheit und Sozialungleichheit – [154]ber Klasse, Armut und Krankheit. I Neidhardt F, Lepsius M R & Friedrichs J (red). Westdeutscher Verlag, 1992. – se också Williams D R: Socioeconomic Differentials in Health: A Review and Redirection. Social Psychology Quarterly, 1990,53,81–99.